

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
імені ІВАНА ЗЯЗЮНА

ШЕМЧУК ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 159.955:355.5/305-055.2

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ
МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ
(НА ПРИКЛАДІ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ)**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ЯГУПОВ Василь Васильович,
Національний університет оборони імені Івана Черняхівського, Навчально-науковий інститут фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій, професор кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ГРИБЕНЮК Геннадій Сергійович,
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах;

кандидат психологічних наук
ЛИТВИНЧУК Михайло Юрійович,
Державна прикордонна служби України, Департамент персоналу адміністрації, управління соціально-гуманітарного забезпечення, начальник відділу морально-психологічного забезпечення оперативно-службової (бойової) діяльності, військової дисципліни.

Захист відбудеться «5» травня 2021 р. об 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.451.02 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://iprood.com.ua> та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України за адресою: 04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9.

Автореферат розіслано «3» квітня 2021 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Олена Ігнатович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Складна воєнно-політична ситуація в державі, виконання прикордонниками на лінії розмежування багатоаспектних, зокрема бойових завдань потребують від фахівців Державної прикордонної служби (далі – ДПС) України високої професійної компетентності, спеціальної професійної підготовленості, психологічної готовності до прийняття оптимальних рішень у складних нестандартних ситуаціях діяльності, психологічну підвалину яких складає їх практичне – професійне – мислення як професіоналів екстремального виду діяльності.

У Законах України «Про оборону України» (1992 р.), «Про Державну прикордонну службу України» (2003 р.), «Про національну безпеку України» (2018 р.), Воєнній доктрині України (2015 р.), Стратегії воєнної безпеки України (2021 р.) та інших документах серед стратегічних основ і принципів національної безпеки та оборони, цілей та основних засад державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз, визначено складні завдання для ДПС України. Це забезпечення недоторканності державного кордону, охорону суверенних прав країни в її прилеглий і винятковій (морській) економічній зонах, які потребують запровадження спеціальних заходів прикордонної служби, поєднання гласних, негласних і конспіративних форм і методів діяльності прикордонників тощо. За сучасних умов гендерної рівності, окреслені вимоги є рівнозначними й для жінок-військовослужбовців, що регламентовано постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків на період до 2021 року».

У контексті цього актуалізувалася потреба вдосконалення професійної підготовки жінок-військовослужбовців, інтегрованою метою якої є формування їхнього професійного мислення, оскільки воно, з одного боку, у прикордонній службі має свої специфічні особливості, а з іншого – певні відмінності порівняно з професійним мисленням військовослужбовців чоловічої статі. Аналіз, узагальнення та систематизація проблеми формування професійного мислення фахівців доводить, що їй притаманні багатоаспектність, міжпредметність, інтегрованість, інтердисциплінарність та безпосередня контекстність, а її змістовне поле водночас перебуває в площинах психології, філософії, педагогіки, фізіології, логіки та інших галузей наук. Формування професійного мислення молодших спеціалістів прикордонної служби відбувається в процесі їх професійної підготовки, окремі аспекти якої висвітлено в роботах: Є. Бичевої (психологічне мислення студентів-психологів), О. Власової (професійне мислення гуманітарія), А. Гільмана (саногенне мислення), Т. Гури (професійне мислення майбутніх психологів), Л. Желилової (професійне мислення майбутніх учителів), О. Дуса (внутрішній діалог у процесі творчого мислення), Ю. Дубровіної (професійне мислення педагога), О. Дулепової-Менейлюк (професійне мислення державних службовців), Д. Завалішиної (оперативне мислення), Л. Засекіної (професійно-творче мислення майбутнього фахівця), А. Зуєвої (професійне мислення майбутніх техніків-механіків), М. Кашапова

(професійне мислення і ментальна діяльність професіонала), В. Ковальчук (професійне мислення фахівців економічного профілю), Н. Кучинова (професійне мислення фахівця з маркетингу), Л. Лебедєвої (професійне мислення лікаря-терапевта), Г. Ложкіна і Н. Волянюк (оперативне мислення), О. Люок (творче мислення учнів), В. Луньова (професійне мислення особистості у системі ОВС), Д. Малого (музичне мислення), О. Марченко (критичне мислення курсантів), Г. Нагорної (професійне мислення студентів), Є. Осипової (професійне мислення педагога), Н. Пов'якель (професійне мислення практичних психологів), Д. Рубцової (стилі мислення у представників різних професій), Ю. Руденка (професійне мислення пілота), І. Сурсаєвої (професійне мислення майбутніх фельдшерів), А. Топузової (професійне мислення студентів), Т. Хачумян (критичне мислення студентів), Т. Харитонової (професійне мислення майбутніх учителів), В. Шемчука (управлінське мислення військового керівника), М. Шульгуна (художнє мислення), В. Ягупова (професійне мислення педагога), О. Ягупової (практичне мислення майстрів виробничого навчання), Н. Ярош (саногенне мислення особистості) тощо.

Окремі аспекти мислення фахівців розглянуто, зокрема, у процесі з'ясування психологічних особливостей професійно-особистісного становлення та розвитку такими вченими: І. Бехом (психологічні резерви виховання особистості); О. Бондарчук (технологія формування психологічної компетентності суб'єктів освітнього процесу); О. Власовою (психологія розвитку соціальних здібностей особистості в онтогенезі); О. Ігнатович (психологія розвитку фахової інноваційної культури); О. Коваленко (психологічні особливості смислу життя); Н. Павлик (психологічна адаптація особистості в екстремальних умовах); В. Панком і Г. Рудь (психологія життєвого шляху особистості); Е. Помиткіним (психологічні механізми духовного розвитку професіонала); М. Бастуном, М. Жмурком, І. Зайцем, О. Івановою, О. Ігнатович, З. Становських, Г. Татауровою-Осикою, А. Шевенко, (психологічний супровід навчання різних категорій дорослого населення); О. Радзімовською (психологія професійної ідентичності особистості); В. Рибалкою (психологія розвитку творчо обдарованої особистості); В. Турбан (становлення етичної свідомості в онтогенезі). Це дало змогу встановити, що період фахової підготовки є сприятливим для багатогранного та водночас контекстного формування професійного мислення майбутніх фахівців.

Психологічні особливості фахівців, зокрема й прикордонників, досліджували В. Афанасенко, О. Акуліч, О. Бикова, С. Будник, О. Волобуєва, В. Грибенюк, М. Литвинчук, В. Лоскутов, С. Максименко, А. Матеюк, Є. Матусяк, А. Мощенко, С. Мул, Л. Орбан-Лембрик, В. Осьодло, В. Покалюк, О. Сафін, О. Столяренко, Б. Фурман, О. Хайрулін та інші. У низці розвідок розкрито окремі проблемні питання професійної підготовки майбутніх прикордонників (В. Бут, В. Вареник, А. Воедило, Ю. Іванова, В. Калюжний, А. Капля, І. Ковальчук, О. Колесніченко, А. Крилова, І. Пономаренко, Є. Потапчук, В. Рютін, О. Самохвалов та ін.). Науковці підкреслюють важливість формування професійного мислення майбутніх молодших

спеціалістів у процесі їх підготовки.

Гендерним аспектам жінок, жінок-військовослужбовців та їх професійній підготовці присвячено наукові дослідження Ш. Берна, А. Візгіної, Т. Зайчикової, Є. Ільїна, І. Клециної, О. Ковальова, Р. Кузіної, О. Кучмеєва, Л. Карамушки, Н. Мовмиги, С. Пантілеєва, С. Рикова, І. Сергєєвої, Н. Харіної тощо.

Водночас, незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень із проблеми професійної підготовки майбутніх прикордонників, поза увагою науковців залишилася проблема формування професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПС України (далі – майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців).

Розв'язання наукового завдання щодо формування їх професійного мислення ускладнюється низкою таких суперечностей між:

- реальним рівнем сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців і вимогами держави до рівня його сформованості як суб'єктів екстремального виду діяльності;

- необхідністю врахування у процесі професійної підготовки майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців специфіки формування їх професійного мислення та недостатнім емпіричним і експериментальним з'ясуванням психологічних особливостей його формування у процесі їх професійної підготовки;

- потребою підготовки компетентного спеціаліста – жінки-військовослужбовця зі сформованим професійним мисленням і недостатньою увагою у центрах підготовки особового складу до проведення відповідних психологічних заходів щодо його формування.

Отже, актуальність наукового завдання та його недостатня розробка, важливе значення для вирішення нагальних проблем професійної підготовки сучасних молодших спеціалістів прикордонної служби – жінок-військовослужбовців й зумовили вибір теми дослідження – **«Формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів прикордонної служби (на прикладі жінок-військовослужбовців ДПС України)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) у межах науково-дослідних робіт «Підготовка фахівців у сфері охорони кордону країн Європейського Союзу в контексті уніфікації освітніх стандартів» (шифр 218-0018 І) і «Вплив глобалізаційних процесів на методику підготовки персоналу Державної прикордонної служби України» (шифр 214-0045 І) і Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського – «Моніторинг в системі вищої освіти» (шифр Моніторинг).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол від 24 грудня 2010 р. № 07) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол від 25 січня 2011 р. № 01).

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні й емпіричному визначенні психологічних особливостей формування професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Для реалізації зазначеної мети, необхідно виконати такі *завдання*:

1. Уточнити та конкретизувати сутність і зміст базових понять дослідження на основі теоретичного аналізу та узагальнення стану розв'язаності проблеми формування професійного мислення майбутніх фахівців у психологічній науці;

2. З'ясувати психологічні особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України;

3. Визначити критерії та показники оцінювання сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців;

4. Розробити тренінгову програму формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України й експериментально перевірити її результативність.

Об'єктом дослідження є професійне мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Предмет дослідження є психологічні особливості формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України.

Гіпотеза дослідження – підвищення рівня сформованості професійного мислення у молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців у процесі їх професійної підготовки буде результативнішим, якщо впровадити тренінгову програму формування професійного мислення.

Методи дослідження. Для виконання дослідницьких завдань згідно зі специфікою предмета дослідження, використано такі методи наукового пошуку:

– *теоретичні*: аналіз, систематизація й узагальнення теоретичних джерел – для з'ясування стану розробленості проблеми професійного мислення фахівців та обґрунтування основних понять дослідження; узагальнення, систематизація та конкретизація теоретичного знання – обґрунтування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців; індукція та дедукція, порівняльний аналіз та узагальнення – для опрацювання теоретичних та емпіричних матеріалів щодо формування в них професійного мислення; моделювання – для побудови тренінгової програми його формування;

– *емпіричні*: спостереження, анкетування, тестування, бесіди – для з'ясування основних проблемних аспектів формування професійного мислення досліджуваних; методики «Дослідження швидкості мислення», «Комунікативні та організаторські схильності» (КОС-2), «Визначення спрямованості особистості» (орієнтаційна анкета Б. Басса), «Діагностика практичної спрямованості мислення» Л. П. Урванцева – Н. В. Володіної, «Мотивація успіху

й уникнення невдачі» А. Реана, «Визначення типу мислення» в модифікації Г. В. Резапкіної, «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Хомса і Раге, «Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник О. Г. Ксенофонтової», опитувальник «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП–98» В. І. Моросанової, «Професійно-особистісний опитувальник В. П. Петрова», «Короткий відбірковий тест В. М. Бузіна – Е. Ф. Вандерліка» – для збору емпіричних і експериментальних даних із теми дослідження;

– *експериментальні*: констатувальний і формувальний експерименти – для експериментальної перевірки результативності тренінгової програми формування професійного мислення у молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців;

– *математичної статистики*: описова статистика та кореляційний аналіз за Пірсоном, факторний аналіз, статистичні критерії (одновібірковий критерій Колмогорова-Смірнова, t-критерій Стьюдента) – для опрацювання й інтерпретації результатів експериментального дослідження та визначення статистичної достовірності його результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше* запропоновано дефініцію поняття «професійне мислення жінок-військовослужбовців – молодших спеціалістів ДПС України» як важливу складову психічної пізнавальної системи жінок-військовослужбовців – молодших спеціалістів, що представляє складний багаторівневий психічний пізнавальний процес – важливу першооснову системостворювальної психічної підвалини їх професійної компетентності та професіоналізму, яка складається з взаємопов'язаної та взаємозумовленої послідовності мисленневих дій та операцій, спрямованих на розв'язання прикладних професійно-зумовлених завдань, шляхом пізнання їх сутності та взаємозв'язків на основі високої метакогнітивної обізнаності, на ухвалення рішень у військово-професійній сфері діяльності, що є важливою передумовою та умовою їх успішної військово-професійної діяльності, професійного становлення, розвитку та самовдосконалення як суб'єкта екстремального виду діяльності;

– з'ясовано психологічні особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців, що зумовлені цілями, змістом, специфікою їх професійної діяльності, а також статтю, зокрема, такі, як: висока рухливість нервових процесів і швидкість практичного мислення, що має різнобарвний характер; полізавданнєвість, збалансованість, універсальність і безпосередня контекстність; активне внутрішнє та зовнішнє професійне мовлення, спілкування та міжособистісна взаємодія, що сприяє успішному виконанню поставлених перед ними професійних задач і завдань; у стресогенних ситуаціях активізуються мисленневі процеси, що дають їм змогу якісно виконувати поставлені професійні завдання на кордоні, особливо у разі виникнення надзвичайних позаштатних (екстремальних) ситуацій у професійній діяльності; мисленневі процеси більшою мірою спрямовані на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі;

– *удосконалено:*

– тренінгову програму формування професійного мислення у молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців; удосконалення здійснено шляхом адаптації та доповнення традиційної тренінгової програми формування професійного мислення та його конкретизації та удосконалення як сукупності цілеспрямовано скомпонованих і уніфікованих для військових жіночих соціальних груп психологічних прийомів, технік, способів, засобів й організаційних форм тренінгу, принципів і правил його проведення, з урахуванням цілей, змісту та особливостей їх військово-професійної діяльності;

– критерії та показники оцінювання сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців прикордонної служби; удосконалення здійснено шляхом їх конкретизації, що полягає у введенні нових критеріїв оцінювання його сформованості та доповненні традиційних критеріїв новими показниками, зокрема, таких:

– ціннісно-мотиваційного критерію та його показників – цінності професійної діяльності; мотиваційна тенденція досягнення успіху (або уникнення невдачі); типи спрямованості особистості (на себе, на спілкування, на справу); військово-професійна спрямованість: схильності до класів типових військових спеціальностей (командні, операторські, зв'язку і спостереження, водійські, спеціального призначення (спецназ), технологічні;

– поняттєво-змістовного – швидкість мислення й рухливість нервових процесів; розумові здатності, вербальний і невербальний інтелект; практична спрямованість мислення; типи мислення (предметно-дійове, абстрактно-символічне, словесно-логічне, наочно-образне, креативне, синтетичне);

– операційно-регуляційного – саморегуляція поведінки; здатність до узагальнення та аналізу, гнучкість мислення, здатність до переключення, точність і швидкість сприйняття; планування цілей професійної діяльності для моделювання значущих умов їх досягнення;

– рефлексивно-оцінного – оцінювання і корекція результатів мислення; програмування дій і способів досягнення цілей; самостійність, відповідальність, самоконтроль, як загальна інтернальність; інтернальність у сфері досягнень, невдач та у професійній діяльності; готовність до подолання труднощів; до планування, здійснення й відповідальності за результат дії; професійна суб'єктність;

– *дістали подальшого розвитку* основні складові професійного мислення молодших спеціалістів, що полягає у їх доповненні аксіологічним, когнітивним, афективним, операційно-діяльнісним, професійно-функціональним і суб'єктним компонентами, які відображають функціональну надійність їх психіки в умовах професійної діяльності та забезпечують виконання поставлених перед ними професійних завдань, шляхом здійснення сукупності цілеспрямованих мисленнєвих дій та операцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у реалізації в закладах підготовки (перепідготовки) молодших спеціалістів – жінок-

військовослужбовців прикордонної служби основних результатів дисертації.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес навчального центру морської охорони ДПС України (Акт від 15.10.2019 р. № 2908), Головного центру підготовки особового складу ДПС України імені генерал-майора Ігоря Момота (Акт від 14.01.2020 р. № 28), Української військово-медичної академії (Акт від 24.09.2020 р. № 1116) і в службову діяльність Головного центру зв'язку, автоматизації та захисту інформації ДПС України (Акт від 21.10.2019 р. № 30/2608).

Результати, зміст, висновки і методики дослідження можуть бути використані у процесі формуванні професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів ДПС України як змістове доповнення профільних навчальних дисциплін у центрах перепідготовки молодших спеціалістів і військових частинах Збройних сил України та інших силових відомств на практичних та інших видах навчальних занять.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані автором самостійно. У навчально-методичних посібниках, написаних у співавторстві, особистим внеском у [23] є обґрунтування впливу сформованості професійного мислення військовослужбовців на їх міжособистісну взаємодію у військових колективах, у [24] – з'ясування особливостей, визначення закономірностей і суперечностей формування професійного мислення у військовослужбовців.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на таких наукових конференціях:

– *міжнародних*: «Психологічні технології в екстремальних видах діяльності» (м. Донецьк, 2011 р.), «Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня» (м. Київ, 2013 р.), «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (м. Кам'янець-Подільський, 2015 р.), «Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки і спорту у Збройних силах України, правоохоронних органах, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України» (м. Київ, 2019 р.);

– *всеукраїнських*: «Проблеми психології праці в освіті різних категорій дорослого населення» (м. Київ, 2019 р.), психолого-педагогічні читання, присвячені пам'яті професора Б. О. Федоришина (м. Київ, 2020 р.), «Соціально-психологічний тренінг як ефективна форма проведення навчальних занять у вищій військовій школі» (м. Київ, 2011 р.), «Ідеологічна робота у Збройних силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти» (м. Київ, 2013 р.), «Соціально-гуманітарні та правові аспекти реформування та розвитку Збройних сил України» (м. Київ, 2013 р.), «Спеціальна спрямованість фізичної підготовки як складова особистої безпеки військовослужбовців» (м. Київ, 2015 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у 25 наукових працях (зокрема, 2 – у співавторстві), із них: 10 наукових статей у провідних вітчизняних фахових виданнях у галузі психології (зокрема, 7 – у наукометричних); 1 стаття – у періодичному науковому фаховому виданні

іноземної держави, що входить до міжнародних наукометричних баз; 11 – у матеріалах наукових конференцій; 2 – навчальних посібника (у співавторстві) та 1 – методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 318 сторінок, з них основного тексту 183 сторінки. Список використаних джерел налічує 415 найменувань. У роботі представлено 18 рисунків на 6 сторінках і 30 таблиць на 15 сторінках. 4 додатка розміщено на 75 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковою тематикою; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, сформульовано методологічну основу дослідження; висвітлено наукову новизну, науково-теоретичне та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – **«Теоретичні основи та емпіричні аспекти професійного мислення молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України»** – проаналізовано історіографію проблеми формування професійного мислення фахівців із відповідним їй розподілом за тематичними блоками. Уточнено сутність, зміст і структуру базових понять дослідження та виокремлено особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПС України.

На основі аналізу науково-теоретичних джерел щодо тлумачення змісту психологічного феномену – практичного – професійного – мислення сучасного фахівця, узагальнення та систематизації результатів, визначено його як провідний психічний пізнавальний процес військового фахівця – цілісну психічну пізнавальну систему, складне багаторівневе психічне пізнавальне явище, що є важливою першоосновою формування їх професійної компетентності та водночас є системостворювальним її когнітивним та операційно-діяльним компонентами.

Професійне мислення сучасного військового фахівця є психічним пізнавальним процесом, який складається із взаємопов'язаної послідовності мисленнєвих дій та операцій, спрямованих на розв'язання прикладних професійно зумовлених задач і контекстних завдань, суперечностей, шляхом пізнання та усвідомлення їх сутності, з'ясування взаємозв'язків основних сфер психіки на основі високої метакогнітивної обізнаності. Воно забезпечує прийняття рішень у сфері службової діяльності та є безпосередньою важливою передумовою та умовою успішної реалізації ним посадових компетенцій, а також і його подальшого професійного розвитку, самовдосконалення та самоактуалізації у професійній діяльності як суб'єкта військово-професійної діяльності.

Зміст професійного мислення молодших спеціалістів прикордонної служби – жінок-військовослужбовців характеризується через його відповідність

критеріям їх професіоналізму у військово-професійній діяльності: професійної зрілості, продуктивності, результативності та ефективності.

Їх професійне мислення являє собою складний багатоаспектний контекстний мисленнєвий пізнавальний процес, спрямований на сприйняття цінностей і мотивації військово-професійної діяльності, набуття професійної компетентності, що є надійною психічною підвалиною успішної професійної діяльності та розв'язання відповідних посадових компетенцій, професіоналізації, професійного розвитку та самовдосконалення на основі побудови стратегій прийняття оптимальних професійно-практичних рішень розв'язання службово-професійних завдань у процесі проходження служби на державному кордоні України.

Установлено психологічні особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців, що зумовлені цілями, змістом, специфікою їх професійної діяльності, а також статтю. Ними, зокрема, є: висока рухливість нервових процесів і швидкість практичного мислення, що має різнобарвний характер; полізавданнєвість, збалансованість, універсальність і безпосередня контекстність; активне внутрішнє та зовнішнє професійне мовлення, спілкування та міжособистісна взаємодія, що сприяє успішному виконанню поставлених перед ними професійних задач і завдань; у стресогенних ситуаціях активізуються мисленнєві процеси, що дають їм змогу якісно виконувати поставлені професійні завдання на кордоні, особливо у разі виникнення надзвичайних позаштатних (екстремальних) ситуацій у професійній діяльності; мисленнєві процеси більшою мірою спрямовані на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі.

У *другому розділі* – **«Методика дослідження професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України»** – обґрунтовано психодіагностичний інструментарій оцінювання сформованості професійного мислення військовослужбовців, зокрема і жінок, а також розроблено діагностичні критерії і показники.

Аргументування психодіагностичного інструментарію оцінювання сформованості професійного мислення військовослужбовців було здійснено, зважаючи на доцільність використання методик з метою реалізації задуму експериментального дослідження.

Викладено організацію і хід емпіричного дослідження, що було побудовано, з урахуванням методик і логіки розв'язання поставлених дослідницьких завдань. Зміст дослідження ґрунтувався на підставі особливостей сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців.

Визначено такі критерії діагностування сформованості їх професійного мислення: ціннісно-мотиваційний (показники: орієнтованість на підтримання стосунків та орієнтація на спільну діяльність; схильність до основних класів військових спеціальностей); поняттєво-змістовий (показники: швидкість мислення та рухливість нервових процесів, практична спрямованість мислення;

словесно-логічне, креативне та наочно-образне типи мислення тощо); операційно-регуляційний (показники: комунікативні та організаторські схильності; регуляція процесів планування цілей і програмування дій; гнучкість і самостійність); рефлексивно-оцінний (показники: самооцінка, наполегливість, послідовність, потреба в саморозвитку тощо).

Складне за структурою професійне мислення жінок-військовослужбовців набуває динамічності у процесі навчально-професійної діяльності та розвитку їх особистості, потребує подальшого вивчення та конкретизації в експериментальному дослідженні. На його підставі одержано результати, які характеризують психологічні особливості адаптаційно-орієнтувального, продуктивно-творчого та ресурсно-рефлексивного типів жінок-військовослужбовців мислення (рис. 1).

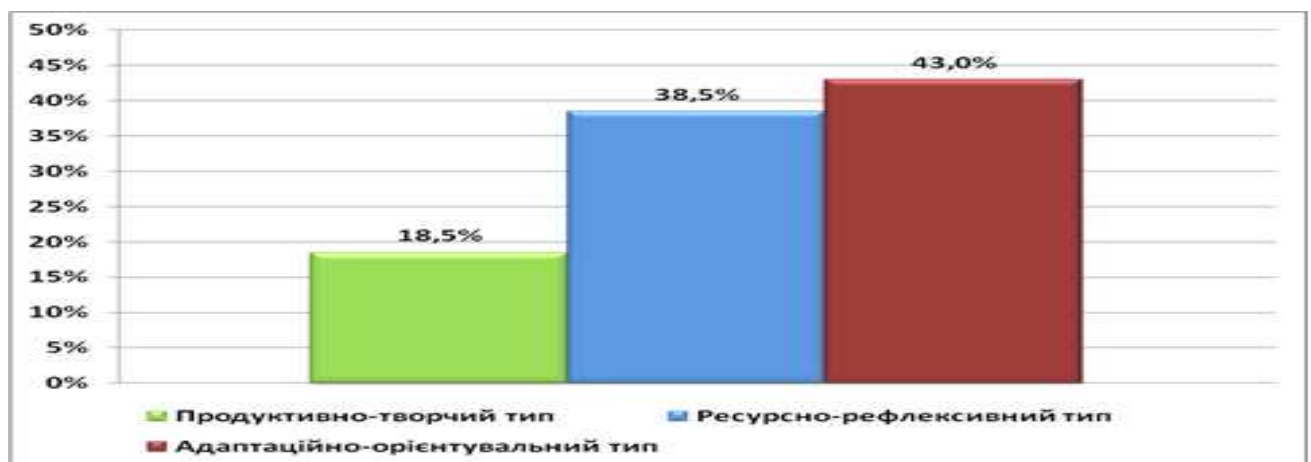

Рис. 1. Співвідношення типів професійного мислення жінок-військовослужбовців

У третьому розділі – «Психологічна характеристика сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України» – розроблено програму формування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців і проведено статистичний аналіз результатів формувального експерименту.

Тренінгову програму «Формування професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців ДПС України» створено з урахуванням змісту ціннісно-мотиваційного, поняттєво-змістового, операційно-регуляційного і рефлексивно-оцінного компонентів професійного мислення. Методика тренінгу спрямовано на набуття умінь і навичок активної розумової і практичної діяльності, оволодіння досвідом конкретного практичного аналізу професійних ситуацій, закріплення професійних знань, підвищення професійної активності.

Тренінг складається із вступної, основної (4 блоки) і заключної частин, а його основними завданнями визначено формування таких складових професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців: 1) мотиваційних основ досягнення професійної успішності, військово-

професійної спрямованості, осмисленого ставлення до життєво-професійних цінностей, стимулювання потреби професійної причетності; 2) змістових аспектів мисленневих процесів: здатності охоплювати різні прояви предмета діяльності, розширення мисленнєвого діапазону, поглиблення погляду на сутність явищ, здатності аналізувати, узагальнювати, виділяти головне, просуватися до суттєвих змістових ознак предмета (явища); знання як співвідносити вектор мисленневих процесів із рівнем операціоналізації набутих професійних знань для конкретної ситуації; розвиток оригінальності, спонтанної активності, швидкості, сприйнятливості, гнучкості, деталізації для успішного вирішення професійної проблеми; 3) мисленневих навичок і вмінь: психологічної саморегуляції, нейтралізації афективних переживань, формування стресостійкості та адаптивного потенціалу, організаторських і комунікативних навичок і вмінь, професійних цілей, проектування значущих умов їх досягнення, узгодження наявних ресурсів і необхідних енергетичних затрат; 4) ініціативності, почуття особистісної причинності; стимулювання потреби особистісно-професійного саморозвитку, професійної самореалізації; навичок відрефлексування власних можливостей, здатності оцінювання результатів професійної діяльності на основі актуального і бажаного професійного майбутнього, корекції результатів діяльності.

На підставі аналізу результатів формувального дослідження доведено позитивну динаміку якісних змін параметрів характеристик професійного мислення жінок експериментальної групи, порівняно з контрольною. Зокрема, такі: за шкалами *цільово-мотиваційного компонента* відбулося підвищення орієнтованості на взаємодію, на завдання, спрямованості на командні, технологічні військові спеціальності та зв'язку, мотивації досягнення успіху; за шкалами *поняттєво-змістового* – здатності до узагальнення й аналізу та інтерпретації, просторової уяви, емоційної стійкості, абстрактно-символічного, словесно-логічного, креативного та наочно-образного мислення, його практичної спрямованості; за шкалами *операційно-регуляційного* – комунікативних та організаторських схильностей, моделювання досягнення цілей, регуляторної гнучкості, саморегуляції, соціальної адаптації та опору стресу; за шкалами *рефлексивно-оцінного* – професійної самооцінки, стійких критеріїв оцінювання результатів діяльності, гнучкості, наполегливості, послідовності, відповідальності при подоланні труднощів, стійкості зовнішньому впливу, цілеспрямованості та потреби у саморозвитку.

Виявлено таку динаміку у співвідношенні провідних типів професійного мислення жінок-військовослужбовців експериментальної групи: зменшення прояву адаптаційно-орієнтувального типу; збільшення ресурсно-рефлексивного й продуктивно-творчого типів професійного мислення (рис. 2). Такі результати вказують на позитивний вплив та ефективність тренінгу, що відображено у шкалах змістових характеристик продуктивно-творчого та ресурсно-рефлексивного типів мислення, більш повноцінного здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо забезпечення прикордонного контролю.

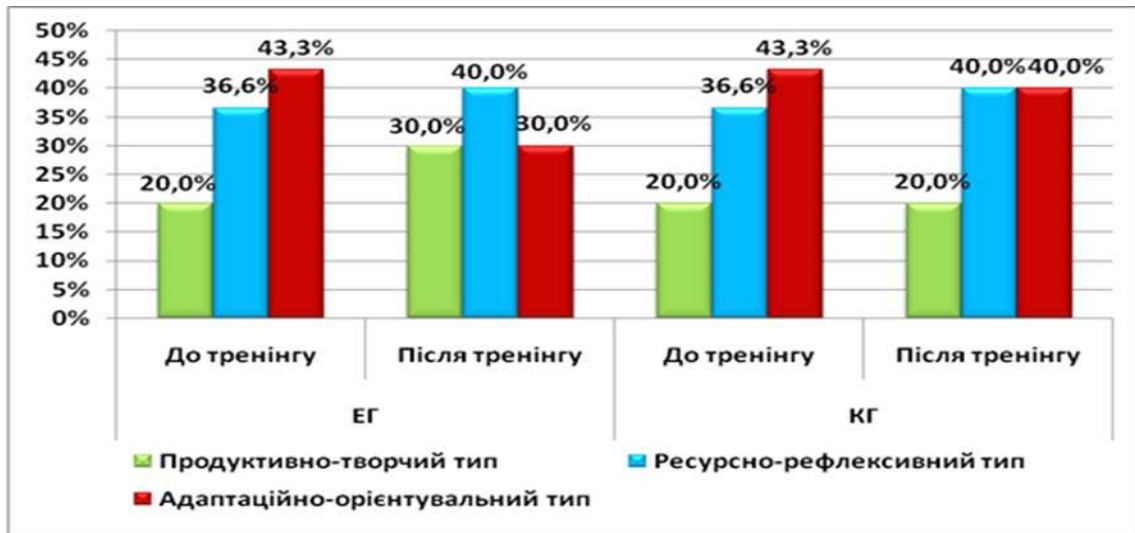

Рис. 2 Динаміка співвідношення типів професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПС України до і після формувального експерименту

Отже, за результатами формувального експерименту в експериментальній групі відбулися позитивні зміни в професійному мисленні респондентів, зокрема, найбільше зростання відбулося в ресурсно-рефлексивному типі мислення. Для жінок-військовослужбовців ДПС України цей тип мислення в професійній діяльності є вкрай необхідним.

ВИСНОВКИ

Згідно з метою та завданнями дисертаційного дослідження, на основі комплексного аналізу, узагальнення та систематизації теоретико-експериментальних дослідницьких матеріалів, сформульовано такі положення, висновки та рекомендації:

1. Уточнено й конкретизовано поняттєво-категоріальний апарат дослідження, зокрема конкретизовано зміст поняття «професійне мислення молодших спеціалістів ДПС України» як цілісну психічну систему, що представляє складний багаторівневий психічний пізнавальний процес, системостворювальний психічний компонент психічних пізнавальних процесів і важлива першооснова їх професіоналізму; це психічний пізнавальний процес професіонала, який складається із взаємопов'язаної і взаємозумовленої послідовності мисленневих актів, дій та операцій, які спрямовані на активне вирішення прикладних професійно-зумовлених суперечностей, проблем і завдань на службі, шляхом пізнання їх сутності та взаємозв'язків на основі високої метакогнітивної обізнаності, прийняття дієвих рішень у певній сфері діяльності та успішній їх реалізації.

З'ясовано, що професійне мислення жінок військовослужбовців – молодших спеціалістів спрямоване на визначення професійних цілей, самомотивування до набуття професії в галузі охорони державного кордону, розуміння професійних об'єктів, предметів і явищ, вироблення алгоритму прийняття раціональних рішень у розв'язанні професійних завдань і компетенцій, пов'язаних з результативним використанням знань, умінь і навичок охорони державного кордону, здійснення рефлексивних аналітичних,

контрольних та оцінних дій щодо цілей, змісту, методів, засобів і результатів своєї професійної діяльності.

Сформульовано дефініцію поняття «професійне мислення жінок військовослужбовців – молодших спеціалістів» як цілісну психічну пізнавальну підвалину жінок військовослужбовців – молодших спеціалістів, що представляє складний багаторівневий психічний пізнавальний процес – важливу системостворювальну психічну основу їх професійної компетентності та професіоналізму. Професійне мислення жінок військовослужбовців – молодших спеціалістів складається з взаємопов'язаної та взаємозумовленої послідовності мисленневих дій та операцій, орієнтованих на цілеспрямоване розв'язання прикладних професійних завдань, ухвалення дієвих рішень у військово-професійній діяльності та є важливою умовою їх успішного професійного формування, розвитку та самовдосконалення у військово-професійній діяльності як її творчих суб'єктів.

2. З'ясовано психологічні особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців, що зумовлені цілями, змістом, специфікою їх професійної діяльності, а також статтю, зокрема, такі, як: висока рухливість нервових процесів і швидкість практичного мислення, що має різнобарвний характер; полізавданність, збалансованість, універсальність і безпосередня контекстність; активне внутрішнє та зовнішнє професійне мовлення, спілкування та міжособистісна взаємодія, що сприяє успішному виконанню поставлених перед ними професійних задач і завдань; здійснення в процесі активної міжособистісної взаємодії як з громадянами України, так і з іноземцями; у стресогенних ситуаціях активізуються мисленневі процеси, що дають їм змогу якісно виконувати поставлені професійні завдання на кордоні, особливо у разі виникнення надзвичайних позаштатних ситуацій у професійній діяльності; мисленневі процеси більшою мірою спрямовані на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі.

Констатовано, що для професійного мислення жінок-військовослужбовців характерне оперування відмінними критеріями в порівнянні з чоловіками щодо оцінювання моральних суджень і професійних ситуацій, а тип морального міркування базується на людських відносинах і турботі про ближнього, на основі дотримання пріоритету справедливості та гуманізму; орієнтація на вирішення таких професійних завдань, в яких проявляються самостійність, стабільність, практичність, контекстність та усвідомленість її суспільної значущості, а також і актуалізації в ній своїх творчих професійних навичок, умінь і здатностей. Вони гостро реагують на безпосередні стресові чинники службового середовища, більш послідовні і відтерміновані в часі у процесі ухвалення професійних рішень, використовують стратегію підтримки своїх дій із найближчого оточення, а також прагнуть уникнути стресових ситуацій, а не мислити про їх наближення та ймовірне виникнення.

3. Розроблено методіку експериментального дослідження формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців у закладах їх підготовки (перепідготовки) в прикордонній

службі, яка спрямована на з'ясування змістових характеристик їх професійного мислення і на цілеспрямоване його формування у процесі професійної підготовки.

Визначено критерії та показники оцінювання сформованості їх професійного мислення – ціннісно-мотиваційний, поняттєво-змістовий, операційно-регуляційний і рефлексивно-оцінний, за допомогою яких у них з'ясовано швидкість мислення та рухливість нервових процесів; сформованість практичної спрямованості мислення; переважання словесно-логічного, креативного та наочно-образного типів мислення; орієнтованість на підтримання стосунків та спрямованість на спільну діяльність; найбільш домінантні їх схильності до основних класів операторських, зв'язку та спостереження, технологічних військових спеціальностей; переважання комунікативних схильностей за організаторські; більш високі результати сформованості регуляції процесів планування цілей і програмування дій у порівнянні з моделюванням значущих умов досягнення цілей і оцінюванням результатів дій; середньо сформовані гнучкість і самостійність; загалом сформовану, адекватну самооцінку, втім дещо мінливі та нестійкі результати оцінювання власної професійної діяльності; менш сформовану потребу продумувати способи своїх дій для досягнення цілей професійної діяльності і поведінки; достатню наполегливість, послідовність, розвинену потребу в саморозвитку тощо.

4. Розроблено та впроваджено авторську програму професійно-психологічного тренінгу «Формування професійного мислення жінок-військовослужбовців – молодших спеціалістів ДПС України», призначеного для формування їх професійного мислення, шляхом опанування та закріплення ними професійних знань, формування практичного інтелекту, професійних мисленнєвих навичок і вмінь, стимулювання активних розумових процесів у навчальній діяльності, оволодіння професійними прийомами, способами та засобами конкретного практичного аналізу, систематизації та узагальнення службової інформації та фахових ситуацій на кордоні як суб'єкта професійної діяльності, стимулювання щодо переосмислення професійних і фахових завдань, ціннісно-мотиваційних, когнітивних, операційно-регуляційних і рефлексивно-оцінних основ професійного мислення в процесі набуття прикордонної освіти.

Програма тренінгу складається із вступної, основної (4 блоки), заключної частин, її головним завданням є формування у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців основ професійного мислення як суб'єктів професійної діяльності на кордоні, що реалізується за ціннісно-мотиваційним, когнітивним, операційно-процесуальним, індивідуально-психічним і суб'єктним напрямками.

Статистичний аналіз результатів формувального експерименту для опрацювання й інтерпретації результатів емпіричного та експериментального досліджень і визначення достовірності проведеного формувального експерименту здійснено з пакетом програм оброблення статистичних даних Microsoft Office Excel 2007, SPSS – 21.0. Одержані експериментальні результати показали позитивну динаміку якісних змін основних характеристик професійного

мислення жінок експериментальної групи у порівнянні з контрольною. Зокрема, такі: за ціннісно-мотиваційним компонентом відбулося підвищення орієнтованості на взаємодію, на завдання, спрямованості на командні, технологічні військові спеціальності та зв'язку, мотивації досягнення; за поняттєво-змістовим – просторової уяви, емоційної стійкості, абстрактно-символічного, словесно-логічного, креативного та наочно-образного мислення, його практичної спрямованості, а також здатності до узагальнення, аналізу та інтерпретації службової інформації; за операційно-регуляційним – комунікативних та організаторських схильностей, умінь моделювання досягнення цілей, регуляторної гнучкості, саморегуляції, соціальної адаптації та опору стресу; за рефлексивно-оцінним – підвищення професійної самооцінки, стійких критеріїв оцінювання результатів, гнучкості, наполегливості, послідовності, відповідальності при подоланні труднощів, стійкості зовнішньому впливу, цілеспрямованості та потреби в саморозвитку.

Виявлено таку динаміку у співвідношенні провідних типів професійного мислення жінок-військовослужбовців експериментальної групи:

- зменшення прояву адаптаційно-орієнтувального типу;
- збільшення ресурсно-рефлексивного й продуктивно-творчого типів.

Результати свідчать про позитивний вплив і ефективність тренінгової програми формування професійного мислення майбутніх молодших спеціалістів прикордонної служби – жінок-військовослужбовців, відображеного у змістових характеристиках продуктивно-творчого та ресурсно-рефлексивного типів мислення, більш повноцінного здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності щодо забезпечення прикордонного контролю.

Запропоновані теоретичні й практичні положення не вичерпують усіх проблемних питань формування професійного мислення спеціалістів прикордонної служби. Перспектива подальшого наукового пошуку полягає у дослідженні методологічних, теоретичних і методичних засад формування та розвитку професійного мислення у різних категорій військовослужбовців ДПС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Шемчук О. М. Емпіричне дослідження формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2020. № 2 (20). С. 78–86. (наукометрична база: *Index Copernicus*). URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1058> (дата звернення: 17.08.2020).

2. Шемчук О. М. Критерії та показники діагностування сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Молодий вчений*: науковий журнал. 2019. 12 (76). С. 93–99. (наукометричні бази: *Index Copernicus, Scholar Google, Research Bible*). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/6/22.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).

3. Шемчук О. М. Методичні основи тренінгу формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2019. Вип. 4(15). С. 256–276. URL: <https://doi.org/10.32453/5.vi4.390> (дата звернення: 17.08.2020).

4. Шемчук О. М. Обґрунтування психодіагностичного інструментарію діагностування сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців державної прикордонної служби України. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. Класичного приватного університету. 2020. Вип. 1, т. 3. С. 15–20. (наукометричні бази: *Index Copernicus, Scholar Google*). URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/part_3/1-3_2020.pdf (дата звернення: 17.08.2020).

5. Шемчук О. М. Психологічний підхід до гендерних особливостей мислення. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Національного університету імені Івана Огієнка; Інститут психології імені Г. С. Костюка. 2015. Вип. 28 (735). С. 658–669. (наукометричні бази: *Index Copernicus (IC), Google Scholar, CEJSH*). URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158561> (дата звернення: 17.08.2019).

6. Шемчук О. М. Психологічні особливості професійного мислення фахівця. *Молодий вчений* : науковий журнал. 2019. 6 (70). С. 103–108. (наукометричні бази: *Index Copernicus, Scholar Google, Research Bible*). URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/6/22.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).

7. Шемчук О. М. Психологічні особливості формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 1 (54). С. 200–209. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/199499> (дата звернення: 17.08.2014).

8. Шемчук О. М. Результати емпіричного дослідження формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Психологія: реальність і перспективи* : зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету. 2020. Вип. 14. С. 233–243. (наукометричні бази: *Index Copernicus International, CrossRef; Google Scholar*). URL: https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/175 (дата звернення: 17.08.2020).

9. Шемчук О. М. Сутність поняття «професійне мислення молодших спеціалістів жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України». *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 2 (52). С. 120–126. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/195146> (дата звернення: 17.08.2020).

10. Шемчук О. М. Формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України засобами професійно-психологічного тренінгу. *Габітус* :

науковий журнал з соціології та психології. 2020. Вип. 12, т. 2. С. 263–269. (наукометрична база: *Index Copernicus*). URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/12_2020/part_2/47.pdf (дата звернення: 17.08.2014).

Наукові праці, опубліковані в зарубіжних періодичних наукових виданнях:

11. Шемчук О. М. Психологічна характеристика формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військово-службовців Державної прикордонної служби України. *Modern engineering and innovative technologie*. 2020. Issue 11 / Part 2. С. 91–95. (наукометричні бази: *Index Copernicus*, *Scholar Google*, *Research Bible*). URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit11-02/meit11-02> (дата звернення: 17.08.2020).

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

12. Шемчук О. М. Гендерні аспекти професійного мислення жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VII міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2015 р.). Кам'янець-Подільський, 2015. С. 273–275.

13. Шемчук О. М. Діагностування сформованості професійного мислення у жінок-військовослужбовців в Державній прикордонній службі України. *Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* : тези доповідей всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів (Київ, 24 квітня 2020 р.) / за заг. ред. І.В. Толока. Київ: ВІКНУ, 2020. С. 128–129.

14. Шемчук О. М. Критерії та показники сформованості професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ* : зб. тез доп. міжнар. наук-техн. конф. (Львів, 14–15 травня 2015 р.). Львів : АСВ, 2015. С. 272–273.

15. Шемчук О. М. Методичні основи тренінгу формування професійного мислення в системі підготовки майбутніх молодших спеціалістів жінок-військовослужбовців. *Новітні технології – для захисту повітряного простору* : тези доповідей XI наук. конф. Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 08-09 квітня 2015 р.). Харків : ХУПС ім. І. Кожедуба, 2015. С. 483–484.

16. Шемчук О. М. Модель професійного мислення жінок-військовослужбовців Держприкордонслужби в ході проведення антитерористичної операції. *Спеціальна спрямованість фізичної підготовки як складова особистої безпеки військовослужбовців* : матеріали наук.-метод. семінару (Київ, 17 березня 2015 р.). Київ: НУОУ, 2015. С. 67–70.

17. Шемчук О. М. Особливості професійного мислення жінок-військовослужбовців ДПСУ. *Соціально-гуманітарні та правові аспекти реформування і розвитку Збройних сил України* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 28 листопада 2013 р.). Київ: НУОУ, 2013. С. 245–247.

18. Шемчук О. М. Особливості формування професійного мислення жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти* : матер. наук.-практ. семінару (Київ, 14 травня 2013 р.). Київ: НУОУ, 2013. С. 199–201.

19. Шемчук О. М. Проблема формування професійного мислення у жінок-військовослужбовців ДПСУ. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня* : матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листопада 2013 р.). Київ: ВІКНУ, 2013. С. 203.

20. Шемчук О. М. «Професіоналізм» і «професійне мислення» жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Психологічні технології в екстремальних видах діяльності* : матеріали VII міжнарод. наук.-практ. конф. (Донецьк, 13 травня 2011 р.). Донецьк, 2011. С. 172–173.

21. Шемчук О. М. Психологічна характеристика формування професійного мислення жінок-військовослужбовців. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки і спорту у Збройних Силах України, правоохоронних органах, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 14–15 лютого 2019 р.). Київ: НУОУ, 2019. С. 276–278.

22. Шемчук О. М. Роль професійного мислення жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України в умовах сьогодення. *Соціально-психологічний тренінг як ефективна форма проведення навчальних занять у вищій військовій школі* : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 24 листопада 2011 р.). Київ: НУОУ, 2011. С. 59–60.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

23. Психологічна робота в повсякденних умовах життєдіяльності Збройних Сил України. *Теорія і методика виховної роботи*: навч.-метод. посіб. / В. В. Гаврюшенко, О. Ф. Приліпко, В. А. Шемчук, О. М. Шемчук, В. В. Котвіцький. Київ : ВІКНУ, 2014. С. 217–234.

24. Психологічні особливості спонукальної, когнітивної когнітивної та регулятивної сторін міжособистісної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях. *Особливості міжособистісної взаємодії військовослужбовців у проблемних ситуаціях* : навч.-метод. посіб. / В. В. Гаврюшенко, О. Ф. Приліпко, О. А. Прохоров, В. А. Шемчук, О. М. Шемчук. Київ : ВІКНУ, 2018. С. 31–71.

25. Шемчук О. М. Формування професійного мислення у молодших спеціалістів жінок-військовослужбовців : метод. реком. Київ : УВМА, 2020. 94 с.

АНОТАЦІЯ

Шемчук О. М. Формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів прикордонної служби (на прикладі жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України). – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. – Київ, 2021.

Роботу присвячено дослідженню наукового завдання щодо формування професійного мислення у майбутніх молодших спеціалістів прикордонної служби (на прикладі жінок-військовослужбовців Державної прикордонної служби України), яке представляє складний багаторівневий психічний пізнавальний процес – важливу першооснову системостворювальної психічної підвалини їх професійної компетентності та професіоналізму, яка складається з взаємопов'язаної та взаємозумовленої послідовності мисленневих дій та операцій, спрямованих на розв'язання прикладних професійно-зумовлених завдань, шляхом пізнання їх сутності та взаємозв'язків на основі високої метакогнітивної обізнаності, на ухвалення рішень у військово-професійній сфері діяльності, що є важливою передумовою та умовою їх успішної військово-професійної діяльності, професійного становлення, розвитку та самовдосконалення як суб'єкта екстремального виду діяльності.

З'ясовано психологічні особливості професійного мислення молодших спеціалістів – жінок-військовослужбовців, що зумовлені цілями, змістом, специфікою їх професійної діяльності, а також статтю.

Ключові слова: професійне мислення, майбутні молодші спеціалісти, жінки-військовослужбовці, критерії та показники, особливості професійного мислення, структура та зміст професійного мислення, психологічний тренінг, чинники формування професійного мислення.

ANNOTATION

Shemchuk O. M. Professional thinking formation of future junior specialists of the Border Guard Service (on the example of female military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine). – Qualifying scientific work on the manuscript.

Dissertation to obtain the Degree of Candidate of Psychological Sciences in the specialty 19.00.07 – Educational and developmental psychology. – Ivan Ziazun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of the scientific task of professional thinking formation of future junior specialists of the Border Guard Service (on the example of female military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine), which represents a complex multilevel mental cognitive process – an important primary basis of their professional competence and professionalism which consists of the interconnected "connected and interdependent sequence of mental actions and operations, aimed at solving applied professional-conditioned tasks by knowing their essence and interrelations on the basis of high metacognitive awareness, at making decisions in the military-professional sphere of activity, which is an important condition and condition of their successful military-professional activity, professional formation, development and self-improvement as a subject of extreme activity.

The psychological features of professional thinking of junior specialists - female military personnel, which are determined by the goals, content, specifics of their professional activity, as well as gender, are clarified.

The general method of experimental research is correlated with the main task of the dissertation – to find out the semantic characteristics of professional thinking of future junior specialists – female military personnel and its purposeful formation in the process of professional training. For this purpose the author's program of professional-psychological training "Professional thinking formation of female military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine" was developed and implemented. It was developed to form their professional thinking by mastering and consolidating their professional knowledge, to form practical intelligence, professional thinking skills and abilities, to stimulate active mental processes in educational activities, mastering professional techniques, methods and means of specific practical analysis, to systematize and generalize professional information and professional situations at the border as a subject of professional activity, to stimulate them to rethink professional tasks, value-motivational, cognitive, operational-regulatory and reflexive-evaluation foundations of professional thinking in the process of their education.

The training program for the professional thinking formation of junior specialists – female military personnel; improvement was carried out by adapting and supplementing the traditional training program for the professional thinking formation and its specification and improvement as a set of purposefully composed and unified for military female social groups psychological techniques, techniques, methods, means and organizational forms of training, principles and rules of its formation taking into account the content and features of their military and professional activities aimed at the formation, development and improvement of their professional thinking as subjects of extreme activities;

The practical significance of the study lies in implementing the main results of the dissertation in the training (retraining) institutions for junior specialists – female military personnel of the border service.

The results, content, conclusions and techniques of the study can be used in the professional thinking formation of future junior specialists of the State Border Guard Service of Ukraine as an important meaningful addition to the profile academic disciplines in the junior specialist retraining centers and military units of the Armed Forces of Ukraine and other law enforcement agencies at tactical and special, practical and other types of training sessions. The use of the methodological development "Professional thinking formation of female military personnel of the State Border Guard Service of Ukraine" by the pedagogical staff of the centers and commanders of the structural units will increase the quality of practical thinking formation of servicemen.

Key words: professional thinking, future junior specialists, female military personnel, criteria and indicators, features of professional thinking, structure and content of professional thinking, psychological training, factors of professional thinking formation.

Гарнітура Таймс. Формат 60x84/16.
Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 01.04.2021. Замовлення 132.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net